

«МІГРАЦІЯ ТА РОЗВИТОК» У МІЖНАРОДНОМУ ДИСКУРСІ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ

У статті наведено коливання в оцінках взаємозв'язку міграції і розвитку, які існували в міжнародному міграційному дискурсі. З'ясовано, що оптимізм 50–70-х рр. ґрунтувався на неокласичній теорії міграції та теорії розвитку. Песимістичний погляд 80–90-х рр. сформувався під впливом історичного структуралізму, емпіричних досліджень та досвіду. Нова економічна теорія трудової міграції, стратегія отримання засобів для існування і транснаціональний поворот визначили повернення до оптимістичного погляду на зв'язок «міграція-розвиток» у першу декаду 2000-х років. Останні дослідження вбачають міграцію, як один з факторів розвитку, що може мати позитивні наслідки за сприятливих умов. У статті підкреслено роль держави і місцевої влади у створенні таких сприятливих умов.

Ключові слова: міграція; розвиток; теорії міграції.

Постановка проблеми. Міжнародна наукова спільнота констатує особливо підвищену увагу суспільства до питання впливу міграції на розвиток в останні 10 років: словосполучення «міграція-розвиток» набуло значення терміна, що позначає позитивний вплив міграції на розвиток [10, с. 27]; широко вживаним є поняття нексус¹ «міграція-розвиток»; дискутується питання взаємодії міграції та розвитку.

Натомість в Україні лише міжнародні організації звертають увагу на можливість використовувати надбання від міграційних переміщень населення України для розвитку країни. У стратегічних документах України відсутнє чітке формулювання взаємозв'язку між міграцією і розвитком. Це свідчить про те, що навіть на теоретичному рівні українська держава не має цілісної концепції використання міграції (як еміграції, так й імміграції) як додаткового потенціалу для суспільного та економічного розвитку. Таким чином, можливості, які надає міграція, не використовуються повною мірою для розвитку країни.

Аналіз досліджень і публікацій. Популярність дискурсу щодо взаємозв'язку міграції і розвитку набула в міграційних студіях такого розмаху в останнє десятиліття, що деякі науковці вже охрестили її «індустрією» та навіть «метушнею» [2]. Крім публікацій наукових праць таких авторитетних дослідників, як Х. де Хаас, О. Баквела, О. Старка, Дж. Райхерта та інших, засновано навіть інституції з дослідження взаємозв'язку міграції та розвитку (наприклад, Світовий форум з питань міграції та розвитку², Ініціатива ЄС-ООН з поєднання міграції та розвитку³).

Хоча дослідження останньої декади характеризують позитивний погляд на зв'язок міграції та розвитку, дискусії щодо впливу міграції на розвиток у країнах походження мігрантів точаться з 50-х років ХХ ст. і демонструють різні погляди.

Основними завданнями статті є надання рекомендацій для української держави щодо можливостей використання позитивних надбань від міграції для розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. Зміна поглядів на взаємозв'язок «міграція-розвиток» коливається як маятник [3]: від оптимізму 50–70-х рр. до песимізму 80–90-х рр. і знову до оптимістичного погляду 2000-х років.

Оптимістичний погляд у післявоєнний період (50–60-ті роки) ґрунтувався на більш ранніх дослідженнях міграції село-місто у Європі та США, і на історичному досвіді еміграції з Європейських країн до Північної Америки. У цей період домінували неокласична теорія міграції та теорія розвитку. Перша розглядала міграцію як форму оптимального розміщення продуктивних сил для досягнення оптимальної вигоди для країни походження і країни призначення мігранта через фактор цінового зрівняння. Передбачалося, що вільний рух робочої сили призводить до зростання нестачі робочої сили і відповідно до зростання рівня зарплат у країні походження мігрантів. Очікувалося, що потоки капіталу йдуть у зворотному напрямі: з країн з нестачею робочої сили до країн з нестачею капіталу, тобто країн походження мігрантів. Неоліберальна теорія міграції розглядала мігрантів як автономних практичних індивідів і не враховувала мотиви міграції, а також належність мігрантів до соціальних груп, таких як домогосподарства, родина або спільноти.

Теорія розвитку того періоду вбачала у зворотних мігрантах важливих агентів змін та інновацій, які привозять додому не лише гроші, але й нові ідеї, знання та підприємницькі підходи. Очікувалося, що мігранти відіграють позитивну роль у розвитку та сприяють прискоренню розповсюдження модернізації у країнах, що розвиваються. Деякі країни, наприклад, Південної Європи, навіть заохочували еміграцію громадян, вважаючи її принциповим інструментом

¹ Нексус (з англ. nexus) – зв'язок

² Global Forum on Migration and Development

³ EU-UN Joint Migration and Development Initiative

стимулювання розвитку, особливо через залучення переказів мігрантів.

У кінці 60-х років під впливом історичного структуралізму, емпіричних досліджень та політичного досвіду, оптимістичний погляд на взаємодію міграції і розвитку змінився *песимістичним*. Протягом 70–90-х років міграція вважалася фактором, що руйнує регіональну і національну економіку країн походження, сприяє зростанню нерівності між країнами внаслідок неконтрольованого вичерпування вже недостатніх кваліфікованих людських ресурсів – найбільш здорових, динамічних і продуктивних членів суспільства країн походження мігрантів. У цей час широко застосовуються поняття «витік мізків»⁴ і «синдром мігранта»⁵.

Змінюється погляд на перекази мігрантів, у яких вже вбачається сприяння споживанню та інфляції, оскільки мігранти рідко вкладають гроші у підприємство. Перекази зазвичай витрачають на сплату боргів за підготовку до попередньої міграції, освіту дітей, щоденні потреби (перед усім тих, що сприяють підвищенню соціального статусу) і лише у четверту чергу використовують як інвестиції, а точніше як «споживчі інвестиції», тобто фінансові ресурси для купівлі землі або наймання працівників [5, с. 12]. Дослідження того часу відмічають брак креативності та інновацій у мігрантів-інвесторів, які засновують традиційні для мігрантів підприємства (такі як маленькі ресторани, продуктові магазини, підприємства дрібної торгівлі) у перенасиченому подібними об'єктами секторі [6, с. 802–803].

Соціокультурний вплив міграції у зазначений період також характеризувався песимістичним підходом, оскільки вважалось, що міграція сприяє розвитку споживчого, непродуктивного і залежного від переказів способу життя у країнах походження мігрантів, руйнує традиційну систему родинних зв'язків і систему піклування, громадську солідарність (особливо в сільській місцевості), створює «культуру міграції», коли молодь уявляє своє майбутнє тільки в результаті міграції і не бажає працювати і розбудовувати життя в місці походження [3, с. 11].

Численні емпіричні дослідження на мікрорівні, що проводилися у країнах походження мігрантів (Латинська Америка, переважно Мексика, і країнах Південної Європи) у 70–80-х роках підтверджували негативні погляди на взаємодію міграція-розвиток. У результаті ідея щодо міграції як негативного фактора або проблеми, яку потрібно вирішувати шляхом обмежувальної імміграційної політики або програм розвитку, отримала розповсюдження серед науковців, політиків та засобів масової інформації. Натомість Х. де Хаас піддає критиці аргументи песимістичного погляду, оскільки, по-перше, у їх розробці не бралася до уваги неоднорідність специфічних локалізованих наслідків міграції, тобто не враховувалися певні умови, за яких міграція може мати позитивний вплив на розвиток.

⁴ Термін «витік мізків» (brain drain) у міграційному дискурсі позначає еміграцію кваліфікованих працівників з країн, що розвиваються, до розвинутих країн.

⁵ Термін «синдром мігранта» (migrant syndrome) введений американським вченим Джошуа С. Райхертом (Joshua S. Reichert) у 1979 р. для позначення процесу, так званого «порочного кола», коли міграція призводить до відсталості і недостатнього економічного розвитку, що знову спричинює міграцію [7].

По-друге, ідея безперервного зубожіння периферії та зростання центру в результаті міграції не витримує критики, оскільки такий процес мав би призвести до зменшення кількості людей, які мають можливість брати на себе витрати і ризики від міграції. По-третє, розвиток призводить до стрімкого зростання рівня міграції, оскільки соціальний та економічний розвиток дають можливість та надихають на міграцію. По-четверте, емпіричні дослідження 80–90-х років дають підстави стверджувати, що міграція має позитивний вплив на розвиток за сприятливих економічних та політичних умов (наприклад, досвід Італії, Іспанії, Греції, Малайзії, Південної Кореї) [3, с. 12–13].

У 1980–90-х роках у відповідь на неокласичну теорію міграції з'явилася нова економічна теорія трудової міграції (New economics of labour migration theory (NELM)), відповідно до якої вирішальну роль у прийнятті рішення про міграцію часто відіграє не окремий мігрант (індивід), а родина (або домогосподарство). Міграція розглядається як продумана стратегія родини для розподілу ризиків, як раціональний спосіб ухиляння від ризиків у світі, що характеризується нестачею інформації та недовершеними ринками [1, с. 56], а перекази мігрантів – скоріше як позачасова контрактна угода між мігрантом і родиною, ніж як альтруїстична винагорода [9, с. 174–175].

Наприкінці 70-х років ХХ ст. у наукових колах розвивається новий підхід – так звана стратегія отримання засобів для існування (Livelihood approach), яку можна визначити як усвідомлений вибір спільної діяльності домогосподарства і його окремих членів для збереження, захисту та покращення засобів для існування, що ґрунтується на доступі до ресурсів (як матеріальних, так й соціальних), усвідомленні можливостей та бажаннях учасників. Підхід характеризується багатоманітністю, оскільки включає не лише діяльність домогосподарств для отримання доходу, але й соціальні інститути, взаємодію між домогосподарствами, механізми доступу до ресурсів. З огляду на цей підхід, міграція розглядається як один з основних елементів стратегії, яку домогосподарства використовують для диверсифікації, захисту і потенційного довготривалого примноження засобів для існування [3, с. 18].

Паралельно в міграційних студіях, а саме в дослідженнях щодо розселення та інтеграції іммігрантських спільнот у суспільства країн, що приймають, формується напрямок «транснаціонального повороту» («transnational turn»), що визнає можливість мігрантів та членів їхніх сімей бути залученими до життя в кількох країнах одночасно і набувати транснаціональної ідентичності в результаті технічного прогресу і розвитку засобів зв'язку, які надають мігрантам можливість підтримувати контакти з країною походження і надсилати кошти.

Таким чином, у підході «міграція-розвиток» відбуваються суттєві зміни. Інтеграція у країну прийняття і вкладання коштів у країну походження вже розглядаються не як взаємовиключні фактори, а як взаємодоповнюючі. Сумніву піддається твердження, що стійкий розвиток переказів та внески мігрантів у розвиток країни походження тісно пов'язані зі зворотною міграцією. Залучення мігрантів у життя країни походження може відбуватися через переказ

грошей та ідей, телекомунікації, відвідання на свята або у відпустку, маятникову міграцію [3, с. 21].

Нова економічна теорія трудової міграції, стратегія отримання засобів для існування і транснаціональний поворот визначили повернення до *оптимістичного* погляду на зв'язок «міграція-розвиток» у першу декаду 2000-х років, що зумовлено все більшим визнанням економічної цінності переказів мігрантів, їхніх фінансових та підприємницьких інвестицій, а також поглядом на мігрантів, як на новий висхідний ресурс для розвитку, що може спонукати до співпраці між державою, агенціями з розвитку та мігрантами у площині розвитку [11, с. 5].

Крім того, підкреслюється внесок мігрантів у розвиток як країни походження, так й країни прийняття не лише за рахунок фінансового і підприємницького капіталу (іноземні капіталовкладення, торгівля, перекази, заощадження, бізнес інвестиції, купівля нерухомості, гуманітарна підтримка), а також завдяки людському капіталу (освіта, тренінги, навички, знання), соціальному (зв'язки, норми і цінності, що сприяють співпраці в групі та міжгруповій кооперації, інформування щодо соціальних інновацій), емоційному (зацікавленість і готовність до дій у результаті емоційного залучення у країні походження) і так званому місцевому капіталу мігрантів, що виявляється у бажанні інвестувати або діяти у певному регіоні або місцевості [8, с. 11].

Після десятиліття оптимізму сьогодні в наукових колах ентузіазм зменшується і з'являються критичні зауваження до такого. Критики піддаються спрощеній причинно-наслідковій зв'язок між міграцією і розвитком, що не враховує глобальну структуру нерівності та влади; примітивні рекомендації і припущення, які приховують складні наслідки, що впливають з міграції у різних обставинах; погляд на перекази мігрантів як на фактор, що зменшує бідність, та ставлення до представників діаспори як до важливого джерела людського капіталу [2, с. 2]. Підкреслюється гетерогенна природа взаємовпливу міграції і розвитку, в якому міграція розглядається не як незалежна причина розвитку, а як внутрішня змінна і фактор, що може спричинити подальші зміни в суспільстві [3, с. 27].

Низка науковців доходять висновку, що міграція не може бути надійним засобом впливу на процес розвитку, так само як розвиток не може бути надійним засобом впливу на формування міграційних потоків [2, с. 5]. Хоча мігранти потенційно можуть прискорити розвиток у країні походження, сама по собі міграція не в змозі запустити процеси людського та економічного розвитку. Мігранти можуть лише підтримати вже існуючий процес розвитку [4, с. 16].

У забезпеченні сприятливих умов для процесу людського розвитку та перетворенні наслідків, що несе з собою міграція, на чинники розвитку підкреслюється роль *держави* [3, с. 31]. Ідеться про створення сприятливого правового поля, зменшення корупції, покращення послуг і посилення захисту прав – всього того, що робить країну походження привабливою для інвестицій мігрантів [2, с. 4]. Крім цього, важливим елементом у використанні потенціалу міграції для розвитку є співпраця держави з співвітчизниками за кордоном.

Вплив *місцевої влади* на створення умов для розвитку громади від міграції також не можна недооцінювати. Використання позитивного впливу міграції на місцевому рівні вимагає певного рівня децентралізації, що призводить до посилення демократії в результаті залучення місцевої громади і діаспори, а також посилення прозорості, оскільки зростає відповідальність місцевої адміністрації з огляду на близькість до населення і громадянського суспільства.

Дослідники С. Ріаллант, Дж. Ірвін та Л. Фаббрі [8] визначають заходи, що сприяють ефективному зв'язку міграції та місцевого розвитку. По-перше, поєднання міграції з місцевим управлінням за допомогою створення нових можливостей для діалогу зацікавлених сторін на місцевому рівні, включаючи такі заходи, як місцеві вибори, форуми або консультації. Залучення мігрантів до подібних заходів дозволить їм ділитися інформацією, контактами, знаннями та надавати експертні послуги, що, таким чином, сприятиме місцевому розвитку та залученню переказів.

По-друге, поєднання розвитку з інтеграцією іммігрантів та соціальною єдністю, що відбувається завдяки дотриманню прав іммігрантів та сприяння їх внеску в розвиток суспільства, що приймає. Оскільки іммігранти належать до вразливої соціальної групи, існує висока ймовірність їх етнічної та культурної дискримінації, а також виключення з суспільства. Відповідні програми мають бути запроваджені місцевою владою для боротьби з негативним ставленням до іммігрантів і сприяння їх інтеграції в суспільство.

По-третє, поєднання міграційного капіталу з місцевим розвитком у результаті залучення знань і навичок мігрантів, їхньої мережі контактів (за допомогою мовних тренінгів, тренінгів з фінансової освіти, прав і обов'язків мігрантів у суспільстві, що приймає), а також використання переказів мігрантів за допомогою створення сприятливих умов (створення каналів для переказу коштів із використанням отриманих податків для місцевого розвитку, зменшення витрат на переказ грошей, залучення переказів як інвестицій у розвиток через відповідні проекти тощо).

По-четверте, залучення органів місцевого самоврядування до міграційного дискурсу на національному і міжнародному рівнях, де головну роль має відігравати державна влада за допомогою проведення тренінгів з управління міграцією, реалізації політики, забезпечення фінансування та технічної допомоги для створення та впровадження ініціатив у сфері міграції, а також створення можливостей для органів місцевого самоврядування обговорювати і переймати успішний досвід колег, аналізувати помилки. Важливим аспектом є також проведення моніторингу, визначення організацій, які діють на національному рівні, та їхніх сфер діяльності. Державна влада в цьому випадку виконує роль центру з поширення знань та інформації.

Ще одним засобом є кооперація органів місцевого самоврядування з місцевою владою країн прийняття мігрантів. У результаті такої співпраці створюються канали залучення як міграційного потенціалу, так й капіталу від місцевої громади країни прийняття до місцевої громади країни походження мігрантів.

Крім того, ефективному зв'язку міграції та місцевого розвитку сприяє узгоджена політика на націо-

нальному та місцевому рівнях, включення міграції не лише в окремі проекти розвитку, а як наскрізну тему в цілий спектр різних напрямів політики. Спільна діяльність органів на різних рівнях відбувається за допомогою горизонтальної співпраці (між структурними підрозділами, до сфери компетенції яких входять питання міграції та розвитку) та вертикальної співпраці (між місцевим, національним і міжнародним рівнями).

Висновки. Враховуючи той факт, що Україна наразі є країною походження мігрантів, державі слід звернути увагу на використання потенціалу міграції для соціального і економічного розвитку країни як за допомогою ефективного залучення грошових переказів українських мігрантів до економіки країни, так й за допомогою ефективної співпраці з українською діаспорою за кордоном.

Однак ефективність міграції для розвитку визначається рівнем залучення в цей процес усіх зацікавлених сторін: мігрантів, держави і місцевих громад. Держава має забезпечити сприятливі умови для використання потенціалу, який привносять з собою міграційні переміщення, тобто перетворити державу на привабливий для інвестицій мігрантів майданчик, а також активно співпрацювати з українською діаспорою. Завдання органів місцевого самоврядування полягає в залученні різних зацікавлених сторін (або стейкхолдерів), серед яких діаспора, асоціації мігрантів, соціальні партнери і приватний сектор до процесу прийняття рішень на місцевому рівні. Це сприяє інтеграції проблем мігрантів у місцеву та регіональну політику, а також створює відчуття співпричетності до спільного проекту в результаті залучення часу, зусиль і ресурсів усіх учасників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Abreu A. The New Economics of Labor Migration Beware of Neoclassicals Bearing Gifts / Alexandre Abreu // Forum for Social Economics. – 2012. – Vol. 41. – Issue 1 (April). – P. 46–67.
2. Bakewell O. Migration and Development Buzz: Rethinking of Migration Development Nexus and Policies / Oliver Bakewell. – Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2012. – 11 p.
3. De Haas H. Migration and Development. A Theoretical Perspective / Hein de Haas. – Working Paper 9. International Migration Institute. University of Oxford, 2008. – 61 p.
4. De Haas H. The Migration and Development Pendulum: A Critical View on Research and Policy / Hein de Haas // The Development Potential of Migration. The Status Quo, Lessons from Other Regions, and Implications for Research. International Food Policy Research Institute. West and Central Africa Office. Thematic Research Notes 04. – 2013. – April. – P. 15–17.
5. Lipton M. Migration from the rural areas of poor countries. The impact on rural productivity and income distributions / Michael Lipton // World Development. – 1980. – Vol. 8. – P. 1–24.
6. Penninx R. A Critical Review of Theory and Practice: The Case of Turkey / Rinus Penninx // International Migration Review. – 1982. – Vol. 16 (4). – P. 781–818.
7. Reichert J. S. The Migrant Syndrome: An Analysis of U.S. Migration and Its Impact on a Rural Mexican Town / Joshua S. Reichert. – 1979. – 590 p.
8. Riallant C. Local Authorities: The Missing Link for Harnessing the Potential Migration for Development / Cecile Riallant, Joanne Irvine, Luigi Fabbri // Migration Policy Practice. – IOM. 2013. – P. 11–15.
9. Stark O. The New Economics of Labour Migration / Oded Stark, David E. Bloom // American Economic Review. – 1985. – Vol. 75. – № 2. – P. 173–178.
10. Vammen I. Donor-Country Responses to the Migration–Development Buzz: From Ambiguous Concepts to Ambitious Policies? / Ida Marie Vammen, Birgitte Mossin Bronden // International Migration. – 2012. – Vol. 50. – Issue 3. – P. 26–42.
11. Vezzoli S. Building Bonds for Migration and Development. Diaspora Engagement Policies of Ghana, India and Serbia / Simona Vezzoli, Thomas Lacroix. – Discussion Paper. Eschborn : Deutsche Gesellschaft fuer Technische Zusammenarbeit, 2010. – 58 p.

Т. О. Гнатюк,

*Институт демографии и социальных исследований
им. М. В. Птухи НАН Украины, г. Киев, Украина*

«МИГРАЦИЯ И РАЗВИТИЕ» В МЕЖДУНАРОДНОМ ДИСКУРСЕ: ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ

В статье описаны колебания в оценках взаимосвязи миграции и развития, существующие в международном миграционном дискурсе. Определено, что оптимизм 50–70-х гг. основывался на неоклассической теории миграции и теории развития. Пессимистический взгляд 80–90-х гг. сформировался под воздействием исторического структурализма, эмпирических исследований и политического опыта. Новая экономическая теория трудовой миграции, стратегия получения средств к существованию и транснациональный поворот определили возвращение к оптимистичному взгляду на связь «миграция-развитие» в первую декаду 2000-х годов. Последние исследования видят миграцию как один из факторов развития, имеющий позитивные последствия при благоприятных обстоятельствах. В статье подчеркивается роль государства и местной власти при создании таких благоприятных условий.

Ключевые слова: миграция; развитие; теории миграции.

T. Hnatyuk,*M. V. Ptoukha Institute For Demography and Social Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine***«MIGRATION AND DEVELOPMENT» IN INTERNATIONAL
NARRATIVE: TRANSITION OF VIEWS**

Changes of views on migration-development nexus in the international migration narrative are described in the article. The optimism of 1950–1970 was based on Neo-classical theory and developmentalist theory. The pessimistic view in 1980–1990 was formed under the influence of historical structuralism, empirical research and political experience. New economics of labour migration theory, Livelihood approach and «transnational turn» lead to return to the optimistic view in migration-development discussions in the first decade of the XXI century. The recent research describes migration as a factor of development only in favourable conditions. The role of state and local authorities for forming advantageous circumstances is highlighted.

Keywords: *migration; development; migration theories.*

Рецензенти: *Семенченко Ф. Г., д-р політ. наук, професор;
Бобіна О. В., канд. політ. наук, доцент.*

© Гнатюк Т. О., 2015

Дата надходження статті до редколегії 02.05.2015